

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО СТАВЛЕННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ДО ЕКОНОМІЧНО УСПІШНОЇ ЛЮДИНИ

Москаленко В.В. Особливості емоційного ставлення студентської молоді до економічно успішної людини. У статті проаналізовано результати емпіричного дослідження емоційно-ціннісного ставлення студентської молоді до економічно успішної людини. Дослідження було спрямовано на виявлення таких економічних відчуттів як: тривога за економічне майбутнє, задоволеність економічною ситуацією, економічний «оптимізм», економічний «песимізм», економічна безпорадність, задоволеність своїм матеріальним станом. Результати аналізу отриманих даних засвідчили, що спектр економічних відчуттів має виразну доміную – тривогу за економічне майбутнє, яку переживає більшість опитуваних. Загалом, можна відмітити, що емоційно-ціннісне ставлення до економічно успішної людини має негативне забарвлення: почуття економічної безпорадності, песимізму і тривоги за економічне майбутнє, що не відповідає нормативному канону «економічно успішної людини» ринкової економіки.

Ключові слова: емоційне ставлення, економічні цінності, економічний успіх, студентська молодь, успішна людина, економічний песимізм, економічний оптимізм.

Москаленко В.В. Особенности эмоционального отношения студенческой молодёжи к экономически успешного человека. В статье анализируются результаты эмпирического исследования эмоционально-ценностного отношения студенческой молодёжи к экономически успешной личности. Исследование направлено на выявление таких экономических чувств как: тревога по поводу экономического будущего, удовлетворённость экономической ситуацией, «экономический оптимизм», «экономический пессимизм», экономическая растерянность, удовлетворённость своим материальным состоянием. Результаты анализа полученных данных показывают, что спектр экономических чувств имеет выразительную доминанту – тревогу по поводу экономического будущего, которую переживает большинство опрошенных. В общем, можно отметить, что эмоционально-ценностное отношение к экономически успешному человеку имеет негативную окраску: чувство экономической растерянности, пессимизма и тревоги по поводу экономического будущего, что не соответствует нормативному канону экономически успешного человека рыночной экономики.

Ключевые слова: эмоциональное отношение, экономические ценности, экономический успех, студенческая молодёжь, успешный человек, экономический пессимизм, экономический оптимизм.

Постановка проблеми. Актуальність теми, яка представлена в даній статті, зумовлено необхідністю вирішення задач, пов'язаних зі становленням особистості молоді людини в нових ринкових умовах, включенням її у соціально-економічний простір як суб'єкта економічної поведінки. Важливою стороною соціально-економічної реальності є соціальна свідомість, ядром якої є цінність успіху як діяльності, спрямованої на позитивний результат, на досягнення значимих для людини цілей. Прагнення до отримання позитивних результатів діяльності по досягненню значимих для людини цілей, що відображають соціальні орієнтири суспільства, є природним для людської істоти

і таким, що впливає із самої сутності людини. Особливо актуальною ця проблема є для сучасної молоді, яка шукає свій шлях у майбутнє. Сучасне молоде покоління в процесі соціалізації здійснює цілу низку соціальних виборів в умовах розмитості загальноприйнятих цінностей і нормативних моделей життєдіяльності.

У цих умовах особливу значущість набуває власна активність особистості, яка перетворює свій минулий досвід у відповідності з новим соціальним досвідом.

У зв'язку з цим стають актуальними дослідження закономірностей репрезентації в свідомості людини економічних цінностей та норм як різних регуляторів економічної поведінки людини в її повсякденній життєдіяльності. Емоційне є найважливішою структурою свідомості і мотивації поведінки, в якій емоційна напруга є сильною мотивацією поведінки та рушійною силою перетворюючих стратегій людини. Тому не без перебільшення можна стверджувати, що емоційне ставлення до економічного успіху людини є важливим фактором її економічної активності.

Аналіз останніх публікацій. Емоційне ставлення людини до економічного успіху визначається нами як сукупність суб'єктивних емоційно забарвлених думок і оцінок різних сторін економічної діяльності, яка представлена в різних ціннісних економічних репрезентаціях.

Дослідження в галузі економічної психології показують високий вплив на стратегію економічної поведінки позитивного чи негативного ставлення людини до таких економічних цінностей як власність, гроші, праця, багатство, матеріальні блага, матеріальне благополуччя тощо. Зокрема, в залежності від позитивного чи негативного ставлення до власності виникають такі стратегії економічної поведінки як невтримне прагнення до наживи, економічної і політичної влади, ставати засобом експлуатації або сприйматись як тягар, бути причиною заздрості, гордині. Економічні психологи стверджують, що без знання і врахування емоційно-ціннісного сприймання власності і відношення до неї з боку «суб'єкта», різних груп населення неможливо проводити розумну економічну політику в країні [3; 5]. Теж саме відмічається стосовно емоційного ставлення до грошей. О.С. Дейнека на основі емпіричних досліджень робить висновок про те, що гроші виступають як ціль (щастя) або мета, благополуччя або моральне зло, розвага або розвиток, відпочинок (комфорт) або праця (зарплата), капітал (ризик) або безпека, а також як сила, влада і свобода [1, с. 160] О.І. Горбачевою і А.Б. Купрейченко емпірично встановлено, що у свідомості респондентів гроші асоціюються одночасно з полярними категоріями: свободою і залежністю, правдою і брехнею, справедливістю і несправедливістю, відповідальністю і безвідповідальністю тощо. Така двоїстість призводить до формування суперечливого, конфліктного відношення до грошей у значної частини населення, а це, у свою чергу, не може не позначитись на стратегіях їх економічної поведінки [3].

Формулювання мети і завдань статті. Мета статті – проаналізувати особливості емоційно-ціннісного ставлення студентської молоді до економічно успішної людини, визначити спектр економічних почуттів та їх спрямованість.

Виклад методики і результатів дослідження. Емпіричне дослідження здійснювалось за програмою, в основу якої покладено побудовану на основі визначеної нами загальної концепції емпіричну модель образу «економічно успішної людини» [5].

В дослідженні взяли участь 80 осіб – юнаків і дівчат у віці переважно від 20 до 25 років. Вибірку склали студенти Чернігівського технологічного університету IV-V курсів юридичного факультету та факультету соціальної роботи. Серед досліджуваних дівчат більше, ніж юнаків, що, загалом, відповідає тенденціям статевого розподілу у закладах освіти з підготовки професій «людина-людина».

Для отримання емпіричних даних було застосовано наступні методики: методика Б.І. Додонова «Емоційна спрямованість» (модифікована О. Дейнекою) [1]; методики досліджень уявлень про економічно успішну людину Ю.Ф. Пачковського [6], зокрема блоку таких питань: «задоволеність економічним сьогоденням», «тривога за економічне майбутнє», «почуття економічного песимізму»; методики соціально-психологічного дослідження економічної свідомості особистості А.Л. Журавльова, А.Б. Купрейченко.[3], які стосуються оцінки таких економічних факторів як «багатство», «власність», «робота», «матеріальна забезпеченість», «творчість», «активне життя», «упевненість в собі», «самоконтроль», «чесність», «заповзятість», «відповідальність», «незалежність», «раціоналізм», а також питання, які стосуються ставлення до грошей

Які специфічні почуття відносно економічних реалій переважають у наших досліджуваних? На основі даних таблиці 1 звичним способом об'єднаємо позитивні («так» і «швидше так, ніж ні») відповіді стосовно характерності почуттів для самих себе та для ідеально успішної людини. Таким способом упорядкований ряд характерних почуттів «для самих себе» матиме такий вигляд: тривога за економічне майбутнє – 74%; економічний «оптимізм» – 56%; задоволення своїм матеріальним станом – 49%; економічна безпорадність – 32%; задоволеність економічним сьогоденням – 32%; економічний «песимізм» – 23%.

Упорядкований ряд щодо характерності почуттів для ідеально успішної людини має дещо інший вигляд: економічний «оптимізм» – 70%; задоволення своїм матеріальним станом – 68%; тривога за економічне майбутнє – 68%; задоволеність економічним сьогоденням – 47%; економічна безпорадність – 21%; економічний «песимізм» – 19%.

У самих студентів спектр почуттів, як бачимо, має одну доміную – тривогу за економічне майбутнє, яку переживає переважна більшість опитаних. Разом з тим, кожен другий студент так чи інакше відчуває економічний оптимізм і задоволення своїм матеріальним станом. Стосовно почуттів ідеально успішної людини більшість студентів вважають, що для неї характерні переживання економічного оптимізму, задоволення своїм матеріальним станом і, поряд із цими позитивними почуттями, переживання тривоги за економічне майбутнє. Якщо ж порівняти повні розподіли відповідей на питання про характерність почуттів стосовно самих себе та ідеально успішної людини, то виявиться, що тільки рівень економічного песимізму у них статистично однаковий (критерій χ^2), за іншими економічними почуттями існують суттєві відмінності і найзначніші з них – щодо задоволеності своїм матеріальним станом та почуттям економічного оптимізму (табл. 1.).

Як показано в таблиці, самооцінка економічної успішності позитивно корелює з почуттями економічного оптимізму ($r_s=0,253$; $p \leq 0,01$), задоволеності своїм матеріальним станом ($r_s=0,217$; $p \leq 0,01$), задоволеності економічним сьогоденням ($r_s=0,137$; $p \leq 0,05$) та негативно пов'язана із почуттям економічного песимізму ($r_s=-0,134$; $p \leq 0,05$).

Таблиця 1

Поширеність економічних почуттів (%)

Характерні такі почуття:	Особисто для Вас					Для ідеально успішної людини					Значення критерія χ^2 (хі-квадрат Пірсона)
	Ні	Швидше ні	Важко відповісти	Швидше так	Так	Ні	Швидше ні	Важко відповісти	Швидше так	Так	
Тривога за економічне майбутнє	5	7	14	43	31	9	10	13	21	47	33,6 **
Задоволеність економічним сьогоднішнім	24	29	15	18	14	21	19	13	22	25	16,6 **
Економічний «оптимізм»	6	12	26	39	17	4	6	20	25	45	50,2 **
Економічний «песимізм»	21	26	30	16	7	28	27	26	13	6	4,4
Економічна безпорадність	16	22	30	20	12	31	27	21	11	10	26,1 **
Задоволення своїм матеріальним станом	19	19	13	37	12	7	11	14	22	46	82,8 **

Яким чином пов'язані між собою економічні почуття? Чи можемо ми знайти більш просту і, разом з тим, суттєву модель економічних почуттів? Відповіді на ці питання отримуємо за допомогою факторного аналізу. Аналіз головних компонент з наступним varimax-поворотом виявив три ортогональних фактори, що пояснюють 69,6% загальної дисперсії. Навантаження на кожен знайдений фактор, внесок фактора у загальну дисперсію, факторні навантаження по кожній шкалі представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

**Економічні почуття
Матриця факторних навантажень після varimax-повороту**

	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3
<i>Навантаження:</i>	1,974	1,190	1,010
Внесок в сумарну дисперсію (%)	32,898	19,831	16,828
Задоволення своїм матеріальним станом	-0,837	-0,082	-0,067
Задоволеність економічним сьогоднішнім	-0,867	-0,056	0,030
Економічний «оптимізм»	-0,408	-0,474	0,459
Економічний «песимізм»	0,003	0,858	-0,012
Економічна безпорадність	0,109	0,700	0,166
Тривога за економічне майбутнє	0,085	0,167	0,896

Навантаження, що утворюють фактор, виділено в таблиці сірим кольором. Критерій значущості навантажень встановлено на рівні 0,47.

До першого фактору – «задоволеність», що пояснює майже третину дисперсії, увійшли (із знаком «мінус») почуття задоволеності – економічним сьогоднішнім і

матеріальним станом. До другого, інтерпретованого як «надія/безнадійність» (19,8% дисперсії) – увійшли почуття економічної безпорадності, песимізму і полярного йому оптимізму. Третій фактор (16,8% дисперсії) – «тривога за економічне майбутнє».

Отже, простір досліджуваних економічних почуттів має три основних виміри – «задоволеність», «надія/безнадійність», «тривога за економічне майбутнє». Найтісніше економічні почуття пов'язані із самооцінкою економічної успішності, яка позитивно корелює з почуттями економічного оптимізму, задоволеності своїм матеріальним станом і економічним сьогоденням та негативно пов'язана із почуттям економічного песимізму.

Емоційне ставлення студентів до грошей. Хоча важливість грошей в житті людини є, начебто, загально визнаним фактом, ми вирішили визначити, наскільки вони важливі для студентів, чи важливіші вони за імідж людини, чи існують відмінності відносно атрибуції важливості грошей в самооцінках та оцінках уявної ідеально підприємливої людини та ін. Дані про важливість грошей та іміджу людини представлені в таблиці 3.

Виявляється, що 6% студентів вважають гроші не важливими у власному житті (з них 4% вважають їх швидше не важливими, ніж важливими), а 11% студентів не змогли оцінити важливість грошей для себе. Для решти 83% досліджуваних гроші важливі (з них 39% вважають, що гроші швидше важливі, ніж не важливі). Оцінки важливості грошей для самих себе та для ідеально успішної людини статистично значимо не співпадають. Більш поширеними є уявлення про важливість грошей саме для ідеально успішної людини.

З метою дослідження емоційного ставлення студентської молоді до грошей нами було застосовано методику соціально-психологічного дослідження економічної свідомості особистості А.Л. Журавльова [3], в якій студентам пропонувалось дати позитивну або негативну відповідь щодо значення грошей в житті людей. Негативне ставлення до грошей оцінювалось такими відповідями: «гроші – зло, всі лиха в суспільстві ідуть від них», «гроші псують людей», «нічого хорошого в грошах немає». Позитивне ставлення оцінювалось даними таких варіантів тверджень: «гроші необхідні для нормальних умов життя», «гроші роблять життя людини змістовним і щасливим», «заради грошей варто жити», «гроші необхідні, щоб бути шановною людиною».

Відповіді на запропоновані твердження засвідчили, що оцінки студентами грошей є дуже помірними. Позитивне ставлення до грошей таке ж як і негативне. На оцінку грошей впливає статевий фактор.

Стосовно важливості іміджу людини характерне таке ж, як і стосовно грошей, співвідношення між важливістю для самих себе та для ідеально успішної людини. Чи є розподіли оцінок важливості іміджу людини і грошей статистично однаковими? Відповідь на це питання буде позитивною щодо ідеально успішної людини і негативною стосовно самих студентів (див. табл. 3). Аналіз розподілу самооцінок важливості іміджу людини і грошей із застосуванням критерію χ^2 показує суттєву різницю між ними ($p \leq 0,05$).

Ставлення до суб'єктів економічних відносин. Ставлення досліджуваних (студентської молоді) до суб'єктів економічних відносин, насамперед до узагальнених «багатих» і «бідних», є важливим індикатором емоційної складової образу «економічно успішної людини».

Таблиця 3

Значимість грошей та іміджу (%)

Наскільки важливими в житті є:	Особисто для Вас					Для ідеально успішної людини					Значення критерія χ^2 (хі-квадрат Пірсона)
	Не важливо	Швидше неважливо	Важко відповісти	Швидше важливо	Важливо	Не важливо	Швидше неважливо	Важко відповісти	Швидше важливо	Важливо	
Гроші	2	4	11	39	44	1	3	8	22	66	26,9 **
Імідж людини	5	7	12	43	33	4	4	9	26	57	34,0 **

На основі даних таблиці 4 об'єднаємо позитивні відповіді стосовно ставлення студентської молоді до суб'єктів економічних відносин («швидше доброзичливе» і «доброзичливе») з їх власної позиції та з позиції ідеально успішної людини.

Кількість студентів, що позитивно ставляться до бідних, незаможних людей – 76%; до людей, які є власниками підприємств, землі – 69%; до банків, кредитних спілок – 61%; до багатих, заможних людей – 52%.

Таблиця 4

Ставлення до суб'єктів економічних відносин

Ставлення, яке характерне:	Особисто для Вас					Для ідеально успішної людини					Значення критерія χ^2 (хі-квадрат Пірсона)
	Не доброзичливе	Швидше не доброзичливе	Важко відповісти	Швидше доброзичливе	Доброзичливе	Не доброзичливе	Швидше не доброзичливе	Важко відповісти	Швидше доброзичливе	Доброзичливе	
До бідних, незаможних людей	2	6	16	39	37	7	14	34	20	25	53,5 **
До багатих, заможних людей	2	14	32	35	17	1	7	25	29	38	33,6 **
До людей, які є власниками підприємств, землі	1	7	23	45	24	1	5	23	27	44	27,8 **
До таких установ, як банки, кредитні спілки	4	8	27	38	23	1	5	23	24	47	38,0 **

Кількість студентів, які вважають, що ідеально успішна людина позитивно ставиться до власників підприємств, землі, а також до таких установ, як банки, кредитні спілки – 71%; до багатих, заможних людей – 67%; до бідних, незаможних людей – 45%.

Отже, стосовно бідних, незаможних людей маємо найбільше позитивно налаштованих студентів. Студенти суттєво інакше, ніж уявлювана ними ідеально успішна людина, ставляться до всіх запропонованих для оцінки суб'єктів економічних відносин. Ставлення до бідних, незаможних людей позитивно корелює з потребою в незалежності/автономії і схильністю до творчості. Ставлення до суб'єктів економічних відносин не залежить від самооцінки економічної успішності, параметрів соціальної адаптивності і навчально-фахової специфіки досліджуваних. Разом з тим, стать та вік мають вплив на ставлення до певних типів суб'єктів економічних відносин.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз особливостей емоційно-ціннісного ставлення студентської молоді до економічно успішної людини засвідчив, що спектр економічних почуттів має виразну домінанту – тривогу за економічне майбутнє, яку переживає більшість опитуваних. Разом з тим, кожен другий студент так чи інакше відчуває економічний оптимізм і задоволення своїм матеріальним станом. Емоційне ставлення до грошей у студентів є дуже помірним: половина досліджуваних позитивно ставиться до грошей, а інша половина – негативно. Щодо емоційного ставлення студентів до суб'єктів економічних відносин, насамперед до узагальнених «бідних» і «багатих», то стосовно бідних, незаможних людей маємо найбільше позитивно налаштованих студентів (76%). До багатих людей, які є власниками підприємств, землі ставлення в цілому теж позитивне (69%), хоча позитивно налаштованих студентів до багатих людей значно менше, ніж до бідних (52% і відповідно 76%).

Загалом, можна відмітити, що емоційний компонент образу «людини економічної» має негативне забарвлення: почуття економічної безпорадності, песимізму і тривоги за економічне майбутнє, що не відповідає нормативному канону «людини економічної» ринкової економіки.

Список використаних джерел

1. Дейнека О.С. Экономическая психология. (Учебное пособие) / О.С. Дейнека. – СПб.: Питер. изд. С. Петерб. ун-та., 2000. – 160 с.
2. Додонов Б.И. Эмоция как ценность / Б.И. Додонов. – М.: Политиздат, 1978. – 272 с.
3. Журавлев А.Л., Купрейченко А.Б. Экономическое самоопределение: Теория и эмпирические исследования./ А.Л. Журавлев, А.Б. Купрейченко. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2007 – 480 с.
4. Кульчицкая Е.И. Развитие чувств и эмоций у детей раннего и дошкольного возраста: монография / Елена Ипполитовна Кульчицкая. – К: Институт одаренного ребёнка, 2014. – 254 с.
5. Москаленко В.В. Економічна культура особистості: соціально-психологічний аспект [монографія] / В.В. Москаленко, Ю.Ж. Шайгородський, О.О. Міщенко. – К.: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2012. – 348 с.
6. Пачковський Ю.Ф. Психологія підприємництва: навч. посібник / Ю.Ф. Пачковський. – К.: Каравела, 2007. – 416 с.

References transliterated

1. Dejneka O.S. Jekonomicheskaja psihologija. (Uchebnoe posobie) / O.S. Dejneka. – SPb.: Piter. izd. S. Peterb. un-ta., 2000. – 160 s.
2. Dodonov B.I. Jemocija kak cennost' / B.I. Dodonov. – M.: Politizdat, 1978. – 272 s.
3. Zhuravlev A.L., Kuprejchenko A.B. Jekonomicheskoe samoopredelenie: Teorija i jempiricheskie issledovanija./ A.L. Zhuravlev, A.B. Kuprejchenko. – M.: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2007 – 480 s.
4. Kul'chickaja E.I. Razvitie chuvstv i jemocij u detej rannego i doskol'nogo vozrasta: monografija / Elena Ippolitovna Kul'chickaja. – K: Institut odarenogo rebjonka, 2014. – 254 s.
5. Moskalenko V.V. Ekonomichna kultura osobystosti: sotsialno-psykholohichni aspekt [monohrafija] / V.V. Moskalenko, Yu.Zh. Shaihorodskiyi, O.O. Mishchenko. – K.: Vyd-vo «Tsentr sotsialnykh komunikatsii», 2012. – 348 s.
6. Pachkovskiy Yu.F. Psykholohiia pidpriemnytstva: navch.posibnyk / Yu.F. Pachkovskiy. – K.: Karavela, 2007. – 416 s.

Moskalenko V.V. The features of student youth's emotional attitude to an economically successful person. The article analyzes the results of empirical research of a student youth's emotional and value attitude to an economically successful person. It is proved that the positive or negative attitude of a person towards economic values such as property, money, labour, wealth, material wealth, material well-being, etc., influences the criteria for the selecting of meaningful parameters of successful activity in the field of economic activity by student youth.

In order to analyze the content components of the emotional and value attitude to an economically successful person, that influence on the strategy of personality's economic behaviour, determining its economic (not) success, the empirical research on a sample of 80 students of Chernihiv National Technological University was carried out. The research was aimed at identifying such economic feelings as: anxiety for the economic future, satisfaction with the economic situation, economic «optimism», economic «pessimism», economic helplessness, satisfaction with their material condition.

The results of the data analysis showed that the economic feelings' spectrum has a clear dominant – anxiety for the economic future, which is experienced by the majority of respondents. In general, it can be noted that the emotional and value attitude towards an economically successful person has a negative colour: a sense of economic helplessness, pessimism and anxiety for the economic future, which does not correspond to the normative canon of an «economically successful person» of a market economy.

Key words: emotional attitude, economic values, economic success, student youth, successful person, economic pessimism, economic optimism.